

DIJASPORA I SAVREMENI SVET – POTREBA ZA PROMENOM PRISTUPA PROUČAVANJA

Diaspora and Contemporary World – the Need to Change Study Approach

APSTRAKT: *Fenomen dijaspore, njegove karakteristike i funkcije, značajno su promenjene poslednjih decenija sa zamahom globalizacije, što zahteva i nove istraživačke pristupe. Za razliku od ranijih perioda kada su pojedinci retko, ili čak nikada nisu posetili zavičaj, danas oni češće dolaze u zemlju porekla, a sa rodbinom i prijateljima održavaju kontakt gotovo na svakodnevnom nivou. Time se menjaju ranije ustaljeni odnosi i međusobni uticaji dijaspore i matice, kao i načini njihovog mogućeg partnerstva. Česta komunikacija migranata sa nemigracionim stanovništvom u zemlji porekla utiče na stvaranje transnacionalnih mreža koje imaju veliki potencijal za razvoj matične države, usled toga što omogućavaju ulaganja migranata nezavisno od povratka („na daljinu“). Takođe, intenziviranje migracija u svim delovima sveta uticalo je i na širenje društvenih veza (veći socijalni kapital) pojedinaca i sticanje novih znanja (veći humani kapital) koje oni sa sobom donose i mogu državi da ponude, pa se težište interesovanja odgovornih aktera polako pomera sa privlačenja finansijskih resursa dijaspore (koji su ranije gotovo jedino bili važni) na socijalni i humani kapital. Primena novih znanja i tehnologija kao i konsultacije sa stručnjacima iz celog sveta koji su državi dostupni zahvaljujući socijalnom kapitalu dijaspore može biti važan resurs usmeren u ekonomski, kulturni i društveni napredak matične države. Međutim, važno je imati u vidu da interakcija sa narodima raznih kultura utiče i na izmenu i doživljaj identiteta migranata, što zahteva teorijsku modifikaciju ranijeg shvatanja identiteta članova dijaspore koji se prepoznavao u čvrstom nacionalnom identitetu, a danas dobija obrise savremenih hibridnih identitetskih formi. Na mezo nivou, odnosno iz perspektive matice, bi to dalje značilo i potrebu za preispitivanjem nacionalnog identiteta kao ključnog motiva za ulaganje dijaspore u maticu i stvaranje novih podsticajnih politika usmerenim na migracije. Dakle, cilj rada bi bio da se ukaže na promene samog fenomena dijaspore, uključujući i resurse koje poseduje, kao i izmenu posmatranja njenog uticaja na maticu – prvo, naglasak je na transnacionalnim mrežama koje menjaju način komunikacije i odnosa sa zemljom*

1 milica.ves@gmail.com

porekla, ali utiču i na rast socijalnog kapitala pojedinaca koji potencijalno mogu uložiti u zemlju porekla. Uz to, ove mreže omogućavaju i lakše sticanje i prenos znanja, pa je za maticu i humani kapital iseljenika lakše dostupan. Međutim, pojam hibridnog identiteta mora biti alarm za izmenu državnih politika prema dijaspori koje su ranije počivale uglavnom na emotivnoj komponenti nacionalnog identiteta. Njihova modifikacija u smeru stvaranja povoljnijih strukturalnih uslova za ulaganja dijaspore, preduslov je privlačenja njihovog humanog i socijalnog kapitala, koji bi, prema istraživanjima, imali veliki uticaj na napredak matice.

KLJUČNE REČI: dijaspora, hibridni identitet, transnacionalne mreže, humani i socijalni kapital, državne politike

ABSTRACT: *Diaspora phenomena, it's characteristics and functions, were changing in a resent decade along with momentum of globalization notably. This requires new research approaches. Unlike a previous period when migrants visited their homelands rarely or never, they came more often today. They contact with friends and family nearly every day. Because of that, relationships besides members of diaspora and their Motherland is changed. Communications besides migrants and nonmigrants in the homeland make transnational networks which enable that migrants investing their resources without need for return and has a big potential for a Motherland's prosperity. Intensivity of migrations in a every part of the world have impact to expanding migrants social networks (social capital become bigger) and acquiring a new knowledge (their human capital became bigger). That is reason for interest of policy makers became greather for human and social capital although it was only for monetary remittance earlier. New knowledge and technology application together with consultation with experts all around the world are available for the Motherland because diasporas social capital. They could be very important resource for its economically, cultural and social prosperity. However, it's important to know that interaction with a people with a different culture has impact to change and experience of personal identity by migrants. That requires modification of earlier understanding identity members of diaspora. Theirs identity had a core in a national identity earlier, but today it has a form of hybridity. In a meso level, respecting by Motherland perspective, that's mean that national identity doesn't main motive for diaspora investing anymore and that's important to make a new stimulating migration policy. Therefore, the goal of this paper is to point diaspora phenomena changing – change resources and influence to the Motherland. As a first, the emphasis is on transnational networks which change communication mode and relationship members of diaspora and Motherland, but they have impact to growth of social capital of migrants which could be invested in homeland potentially. These networks enable easier to acquire a knowledge and it's transfer. That is why human capital become more readily available for the Motherland. But, hybrid diaspora identity must be motive for change state diaspora policy which was based in an emotional component of national identity. They must change in way of making a more favorable structural conditions for diaspora investment which is a preconditions to attracting human and social capital of diaspora that could have a big impact to the Motherland's progress.*

KEY WORDS: diaspora, hybrid identities, transnational networks, human and social capital, state policy

Uvod

Dijaspora je decenijama unazad bila vrlo zanimljiv i privlačan fenomen kako za naučnike, tako i za državne aktere koji se smatraju odgovornim za kreiranje javnih politika. Kada je reč o državi, iseljenici predstavljaju uvek aktuelnu temu i to iz više razloga. Prvo, rasipanje stanovništva ima veoma velike demografske posledice po zemlju i to: kratkoročno, u smislu odlaska pojedinaca, ali i dugoročno gledano, usled odlaska i čitavih porodica radi reunifikacije ili čak odlazak mladih parova koji će zasnovati svoju porodicu daleko od zemlje porekla. Time, država brojčano gledano, ne gubi samo jednog, odnosno dva građanina, već čitave buduće porodice ovih mladih iseljenika. Dalje, istraživanja pokazuju da je najveći udeo migracione populacije iz radno sposobnih kontigenata, uglavnom polurazvijenih i nerazvijenih zemalja, čak 83,6% (IOM, 2008:17), pa je iseljavanje stanovništva udarac i u smislu nedostatka radne snage koji preči da vremenom postane još i veći. Tome treba dodati i ekonomske gubitke koje država trpi usled propuštene koristi od ulaganja u njihovo obrazovanje, za koje neki autori smatraju da su višestruko manji od potencijalne dobiti (Radonjić i Bobić, 2019). Kada uzmemo u obzir i emotivne i materijalne troškove koje snose sami pojedinci usled razdvajanja i neophodnih početnih ulaganja u migracioni proces, nameće se zaključak o vrlo negativnim posledicama migracija na svakom nivou posmatranja.

Migracije su, uprkos prethodno rečenom, nezaobilazan proces koji karakteriše savremeni svet. Prema podacima Ujedinjenih nacija, migraciona populacija je 2015. brojila 244 miliona, što je činilo 3,3% ukupne svetske populacije (IOM, 2018). S obzirom da je prema projekcijama Ujedinjenih nacija iz 2003. godine, prognozirano da do 2050. godine udeo ove populacije naraste do 2,6% u ukupnoj svetskoj populaciji, odnosno da će sredinom XXI veka u svetu biti 230 miliona migranata (IOM, 2003), možemo naslutiti da će broj migranata biti daleko iznad očekivanog. Naime, prema poslednjem izveštaju Ujedinjenih nacija, očekuje se da će do 2050. godine u svetu biti neverovatnih 405 miliona međunarodnih migranata (IOM, 2018:2). Najveći broj se do sada naselio na teritoriji Evrope i Azije, 62% ukupne migracione populacije, zatim sledi Severna Amerika koja privlači 22% migranata, zatim Afrika sa 9%, Latinska Amerika i Karibi gde se naseljava 4% svetske migracione populacije, i na kraju slede države Okeanije gde dolazi 3% migranata iz raznih krajeva sveta (IOM, 2018:18)². Poslednjih godina, tačnije od 2016. znatno je porastao broj prisilnih migranata. Prema podacima Ujedinjenih nacija ove godine je zabeleženo 22,5 miliona izbeglica posmatrano na globalnom nivou (IOM, 2018:32), od čega je 2,8 miliona tražilo međunarodnu zaštitu. Na vrhu željenih destinacija se nalazi

2 Iako veliki broj migranata dolazi u Aziju, njihov udeo je svega 1,7% u ukupnom stanovništvu ovog kontinenta. Najveći udeo migraciona populacija ima u državama Okeanije 21%, zatim Severne Amerike 15% i Evrope 10% (IOM, 2018:18). Ovo razumemo kao posledicu niskog fertiliteta i rapidnog starenja stanovništva na ovim prostorima, što utiče na smanjenje udela domicilnog stanovništva u ukupnom broju. S druge strane, pošto ova područja spadaju u razvijena, ona su vrlo atraktivna destinacija za migracionu populaciju, pa se njihov udeo, zavisno od migracionih politika pojedinih država, sve više povećava.

Nemačka, gde je azil zatražilo 720.000 ljudi, zatim SAD koja beleži 262.000 zahteva, a na trećem mestu se nalazi Italija sa 123.000 zahteva za azil. Najveći udeo u grupi prisilnih migranata imaju izbeglice iz Sirije, 5,5 miliona, zatim iz Avganistana, zemlje iz koje se emigracija odvija kontinuirano poslednjih 30 godina, a koji je 2016. godine napustilo 2,7 miliona ljudi (IOM, 2018:33).

Pored prirodnih nepogoda, ratova i siromaštva, masovnosti migracija su doprinele i multinacionalne kompanije gde je česta promena mesta stanovanja zavisno od potreba korporacije, sasvim uobičajena. Dalje, politike velikih zemalja usmerene na privlačenje talenata iz zemalja sa poluperiferije i periferije, podstakle su mobilnost mladih i obrazovanih ljudi koji pored toga što traže bolje uslove za naučna istraživanja, teže i kvalitetnijem životu što veruju da zemlje centra mogu da im pruže. Pored podsticajnih politika razvijenih zemalja, široka dostupnost informacionih tehnologija, prvenstveno interneta, učinila je i informacije pristupačnijim, što skraćuje i olakšava proces odluke pojedinaca da se presele. S druge strane, internet i razni programi komunikacije koji je čine vrlo jeftinom, a time i dostupnom, uticali su na umanjeње i emotivnih troškova pojedinaca i njihovih porodica i tako olakšali odlazak.

Napredak komunikacione tehnologije, kao i relativno jeftin transport ljudi i roba uticali su i na promenu politika država prema migracijama svojih građana i to u različitim oblastima. Naime, zemlje koje su vodeće u globalnoj ekonomskoj utakmici, pored toga što privlače mlade, obrazovane i radno sposobne građane iz manje razvijenih zemalja, podstiču migracije svojih obrazovanih građana usmeravajući pri tome resurse koje oni stižu u razvoj (Grečić, 2010). Pri tome, mogućnost svakodnevne razmene informacija, promenila je politiku podsticanja povratka kao jedinu dobitnu opciju za zemlju porekla i podstakla države da razvijaju efikasne mehanizme za ulaganje resursa "na daljinu". Uz to, rezultati Svetske trgovinske organizacije ukazuju na činjenicu da njihov ekonomski rast počiva na znanju (Grečić, 2010), što je uticalo i na preusmeravanje pažnje država sa monetarnih doznaka na humani i socijalni kapital iseljenika. Primeri ovih država, kao primeri dobre prakse, često postaju osnova za kreiranje novih efektivnih i efikasnih politika u manje razvijenim zemljama kojima je podrška građana koji žive van njenih granica neophodna za opstanak i prosperitet.

Pored toga što su tekovine savremenog sveta makar podstakle državne aktere da izmene pristup prema dijaspori, one su nametnule i naučnoj zajednici da razmotri validnost i eventualno izmeni definiciju i pristup ovom fenomenu. Sam pojam je evoluirao od najranije upotrebe u Antičkoj Grčkoj, pa do danas i gotovo u potpunosti izmenio značenje. Mnogi konstruktivni elementi koji su od suštinskog značaja za razumevanje ovog pojma, poput nacionalnog identiteta, značaja i uloge zemlje porekla i dijasporskih organizacija, promenili su svoje značenje i značaj u njegovom koncipiranju. Na kraju, i sama teorija je dobila praktične ciljeve, pa naučnici uglavnom tragaju za adekvatnim pristupom ovom, ali i drugim savremenim fenomenima, koji bi poslužili kao osnov u stvaranju konkretnih javnih politika.

Kratak istorijat definisanja dijaspore

Pojam dijaspora etimološki svoje korene vuče iz grčkog jezika (*διασπορά* = rasejano seme) i označava „sve ljude ili etničke grupe koji su pod prisilom ili dobrovoljno napustili zemlju porekla, pri čemu i dalje neguju kulturu matice“ (New World Encyclopedia, 2008). Ovaj pojam su prvo upotrebljavali stari Grci, kako bi označili svoje građane koji su napustili matične gradove-države i stvorili kolonije u Egiptu i Siriji. Međutim, kasnije se ovaj pojam sve više koristio da označi Jevreje koji ne žive u Izraelu, ali i dalje neguju judaizam. Za označavanje jevrejske dijaspore koristile su se hebrejske reči *Tefutzah* što bi značilo rasejanje, kao i *Galut*, što doslovno znači egzil. Međutim, Ben Sason, autor koji se bavio proučavanjem jevrejske istorije i kulture, smatra da je hebrejska reč *Galut* i upotrebljena kako bi se razlikovala dijaspora od egzila: „za pripadnike jedne nacije koji ne žive u zemlji porekla se ne može reći da žive u egzilu sve dok ih zemlja porekla posmatra kao svoje članove ... Jedino u slučaju ako dođe do gubljenja političkog i etničkog centra kao i do nestanka osećaja ukorenjenosti, dijaspora se pretvara u egzil“ (Ben-Sasson, 1971:275).

Termin dijaspora je u društvenim naukama relativno nov – vrlo je mali broj naučnika koji ga pominje u radovima pre 1980. (Anteby – Yemini and Berthomière, 2005:262). Kao razlog se može navesti činjenica da se „do 1960. od imigrantskih grupa zahtevalo da se odreknu svog etničkog identiteta i prihvate lokalne norme, odnosno da se asimiluju. Grupe kojima to nije bilo moguće, nisu ni bile prihvaćene. To je, na primer, bio slučaj sa Kinezima u Kanadi, kao i pripadnicima rase koja nije bela u Australiji“ (Shuval, 2003: 195). U takvim kontekstualnim okvirima, dijasporu u pravom smislu reči nije ni bilo moguće izučavati, već se, kada je reč o iseljenicima, odnosno doseljenicima, više govorilo o procesu mešanja kultura ili bolje mogućnosti utapanja novih u lokalne norme i običaje. Sedamdesetih godina prošlog veka, kada se teorija asimilacije pokazala kao pogrešna i kada se polako uvodi pojam integracije migranata u društvo destinacije, što pruža slobodu pojedincu da sačuva etnički identitet, i pojam dijaspore postaje vidljiv u sociologiji, pa je čak 80-ih godina prošlog veka doživeo pravu ekspanziju. Ovaj pojam se odnosio na migrante koji su sačuvali svoju tradiciju i osećaj pripadnosti nacionalnoj zajednici (Shuval, 2003). Koncept dijaspore se koristio da bi opisao populaciju koja se iselila iz zemlje porekla u druge zemlje sveta, pa su autori poput Džejmsa Kliforda (Clifford, 1994) pozvali naučnike koji se bave migracijama da još jednom promisle i definišu ovaj pojam, kako bi se on razlikovao od pojmova i fenomena sa kojima se graniči. Na prvom mestu cilj je bio da se analizira i pokaže da li i na koji način se dijaspora razlikuje od drugih grupa i pojedinaca koji su napustili zemlju porekla, odnosno, da li postoji kriterijum koji bi odvojio puko rasejanje od dijaspore (Clifford, 1994; Anteby–Yemini and Berthomière, 2005).

Delimično se oslanjajući na Šeferove kriterijume definisanja dijaspore³ koje je ovaj autor naveo u svojoj knjizi *Moderna dijaspora u međunarodnoj politici*

3 Gabriel Šefer navodi tri kriterijuma pomoću kojih se može definisati dijaspora: 1. očuvanje i razvoj kolektivnog identiteta pripadnika dijaspore; 2. postojanje organizovanosti njenih

(Sheffer, 1986), Vilijam Šafran (Safran, 1991: 83–84; 1999) navodi da se koncept dijaspore može primeniti na članove zajednice iseljenika koji dele sledeće karakteristike:

- 1) Raseljeni su iz mesta porekla koje za njih predstavlja centar u najmanje dve periferne regije;
- 2) Čuvaju sećanje, viziju ili mit o zemlji porekla;
- 3) Veruju da nisu – ili pre da ne mogu biti – u potpunosti prihvaćeni od strane društva zemlje destinacije;
- 4) Zemlju porekla vide kao mesto eventualnog povratka kada za to dođe pravo vreme;
- 5) Privrženi su ideji očuvanja ili obnove zemlje porekla
- 6) Njihova svesnost i međusobna solidarnost određena je održavanjem veze sa zemljom porekla.

Ova Šafranova definicija je u literaturi najčešće navođena, kritikovana i menjana (Anteby–Yemini and Berthomière, 2005), a najviše interesa se pokazalo za istraživanje značaja kolektivnog sećanja na zemlju porekla kao i privrženost ideji njenog očuvanja i daljeg napretka. Ova komponenta u određenju dijaspore se sačuvala i u savremenim definicijama ovog fenomena i predstavlja osnov razlikovanja od modernih pojava, prvenstveno transnacionalizma, sa kojim se dijaspora često meša.

Dijaspora i savremeni svet

Sa zamahom globalizacije i sve obimnijom upotrebom i dostupnošću informacionih tehnologija, došlo je do izmene društvenih procesa i promena koji nisu mogli da se opišu već obrađenim i usvojenim konceptima. Jeftiniji transport ljudi i robe, gotovo trenutna razmena informacija preko interneta i mogućnost svakodnevnog kontakta ljudi širom sveta, u potpunosti su narušili ustaljene obrasce razumevanja društvenih odnosa posmatranim na svim nivoima (mikro, mezo i makro nivo). U potrebi da se savremeni društveni odnosi bolje razumeju, adekvatno objasne i teorijski pokriju, javlja se potreba i za uvođenjem novih pojmova – uporedo sa već pomenutim pojmom globalizacije koji je nekako najmasovnije ušao u upotrebu, javljaju se glokalizacija, internacionalizam, supranacionalizam, renacionalizacija, transnacionalizam i dijaspora koja se redefiniše u skladu sa prilagođavanjem novim uslovima i sa ciljem odvajanja od srodnih pojmova⁴.

članova nezavisno od organizacija u zemlji porekla i zemlji destinacije i 3. značajna povezanost sa zemljom porekla – realni kontakti poput posećivanja zemlje porekla ili samo simbolička povezanost, poput vezanosti Jevreja za zamišljenu maticu pre konstituisanja Izraela (Sheffer, 1986).

4 Ovakva terminološka i epistemološka situacija je vrlo delikatna iz razloga što su granice koncepata, a i samih fenomena na koje se odnose isprepletana, što nosi opasnost da njihova neadekvatna upotreba dovede do toga da pojmovi izgube svoj objašnjavajući potencijal i

Najbliži pojam konceptu dijaspore jeste transnacionalizam⁵, koji se vrlo često sa njim i meša, odnosno izjednačava, usled isprepletanosti fenomena koje označavaju. Jedan od razloga leži u činjenici da je termin „transnacionalizam“ prvi put upotrebljen još 1916. godine od strane Randolfa Burna (Randolph Bourne) koji ga je koristio da bi opisao prekogranične odnose migranata u Sjedinjenim Američkim Državama (Faist, 2000; Vertovec, 2001, 2002; Glick Schiller, 2003; Portes et al, 2007). Međutim, on je počeo masovno da se koristi u nauci tek krajem prošlog veka, kada ga je Nina Glick Šiler u saradnji sa kolegama (Glick Schiller et al. 1992; Glich Schiller and Fouron, 1999) uvela u studije migracija i objasnila šta u tom kontekstu ovaj pojam znači. Autorka je u više navrata navodila da su „transnacionalne migracije oblik migracija u okviru kojih pojedinci iako prelaze međunarodne granice, sele se i uspostavljaju odnose sa ljudima u novim državama, zadržavaju kontakt sa članovima društva iz kojeg su potekli. Učestvujući u migracijama i održavajući društvene veze ovog tipa, pojedinci žive svoje živote preko međunarodnih granica“ (Glick Schiller and Fouron, 1999: 344). Kasnije je ovaj pojam prihvaćen od strane velikog broja naučnika koji su se bavili migracijama. Sama definicija je dosta kritikovana, dopunjavana, redefinisana, ali neosporno ostala u upotrebi do danas. Međutim, vremenom pojam transnacionalizma se nije zadržao samo u domenu migracija, već je počeo da se upotrebljava za sve društvene formacije koje podrazumevaju uključenost aktera u društvena polja koja prevazilaze granice nacionalne države – svetske terorističke mreže (Hoffman, 1999), transnacionalne organizovane kriminalne grupe (Williams, 2001), religijske organizacije (Rudolph and Piscatori, 1997), transnacionalnu kapitalističku klasu (Sklaire, 2001), transnacionalne društvene pokrete (Vertovec, 2003) i transnacionalne preduzetničke mreže⁶ (Vertovec,

naučnu relevantnost. Napomenimo da ova situacija u društvenim naukama nije nova. Slično je bilo i sa pojmovima „postmodernizam“ i „postindustrijalizam“, koji ne samo da nisu uspeali da jednoznačno pokriju fenomene i procese na koje upućuju, već su se i potpuno oslobodili uobičajenih naučnih zahteva za definisanjem (Božić, 2004:187).

- 5 Još i više nego sa dijasporom, pojam transnacionalizma se meša sa pojmom globalizacije. Oba pojma se odnose na pojave i procese koji se protežu van granica pojedinačnih (nacionalnih) država. Naime, globalizacija je proces koji započinje iz određenog centra, ima unapred manje ili više jasno određena „pravila igre“ ili očekivanja, agensi se mnogo teže mogu odrediti, a sam proces na različitim nivoima može nagrízati granice nacije države, ali ih i ostaviti netaknutim. Globalizacija kao proces, takođe, ima uticaj na celi međunarodni sistem odnosa nacija-država, a njen uticaj na državu (bilo koju) zavisi od političke, ekonomske, vojne i tehnološke moći određene države koja se posmatra kao centar. Za razliku od globalizacije, transnacionalizam se prvenstveno odnosi na lako odredive i uočljive socijalne aktere i socijalne mreže. Fenomeni pokriveni terminom transnacionalizam mogu biti izolovani i ograničeni na male grupe. Neki autori posebno ističu činjenicu da transnacionalizam za razliku od globalizacije iniciraju spontani „mali“ akteri i da transnacionalizam nema negativnih posledica za velike populacije. S druge strane, globalizacija može da stvori siromaštvo, nacionalizam (pre nacionalšovinizam) i ratove, uglavnom velikih sila (Westwood & Phizacklea, 2000)
- 6 Svesna da se pojam transnacionalizam dosta koristi za opisivanje funkcionisanja korporacija čije se finansijske transakcije odvijaju u više od jedne države, Glick Schiller navodi da u samim začecima nastanka ovog pojma, to nije bio slučaj i da je koren njegove upotrebe u označavanju prekograničnih odnosa migranata. Tek kasnije, sa zamahom globalizacije koja je podsticala i selidbu radnog kontingenta stanovništva iz jedne države u drugu, ovaj pojam

2003; Predojević Despić i drugi, 2015, Predojević Despić et al, 2016). Ova široka primena pojma transnacionalizma otvarala je i mogućnosti za brojne kritike⁷ samog koncepta i njegovog značenja, pa otuda i potrebu za daljim pokušajima preciznijeg definisanja i odvajanja od srodnih pojmova.

Što se tiče odnosa koncepta transnacionalizma i dijaspore, osnova njihovog razlikovanja leži u tome što se kod fenomena dijaspore jasno razaznaje centar, odnosno matica – „diaspora podrazumeva rasut, gust, ali trajan društveni prostor sa jasnom predstavom centra, odnosno matice“ (Pries, 2005:179). Dakle, kao i kod transnacionalnih zajednica, akteri koji pripadaju dijaspori gotovo svakodnevno saraduju u raznim oblastima (politika, ekonomija, kultura) i ta saradnja se proteže preko granica nacionalnih država. Mreža njihove saradnje, kao i saradnja aktera drugih transnacionalnih zajednica, se proteže preko celog sveta. Međutim, ono što dijasporu čini posebnom zajednicom ove vrste jeste prepoznavanje zemlje porekla kao osnove identiteta, a njenog očuvanja i prosperiteta kao svrhe međusobne saradnje aktera. Faist tome dodaje da se dijaspora odnosi na grupu u čijoj osnovi stoji zajednički nacionalni identitet, dok se transnacionalizam isključivo odnosi na procese koji se odvijaju preko granica nacionalnih država. Ovaj autor ne poriče odvijanje ovih procesa i u aktivnostima članova dijaspore, ali ističe da oni nisu primarni u njihovom prepoznavanju i identifikovanju (Faist, 2010). Ovome valja dodati još jednu bitnu karakteristiku dijaspore koja je odvaja od transnacionalizma, a to je vremenska dimenzija – naime, dijaspora se odnosi na višegeneracijski obrazac (pa govorimo o prvoj generaciji, drugoj generaciji i td. iseljenika), odnosno pored sadašnjih prekograničnih aktivnosti uzima u obzir i vremenski kontinuitet zajednice, dok se transnacionalizam odnosi samo na savremene migracione procese i odnose migranata koji se odvijaju u savremenom svetu. Iz prethodno rečenog, možemo navesti Faistov zaključak da „svaka dijaspora jeste transnacionalna zajednica, ali svaka transnacionalna zajednica nije dijaspora“ (Faist, 2010:21).

Tačke preseka i razlikovanja ova dva savremena koncepta, odnosno pojave na koje se odnose, predstavljaju ujedno i težište istraživanja naučnika koji se bave dijasporom. Naime, glavne teme interesovanja u pristupu savremenom fenomenu dijaspore (pored i dalje aktuelne potrebe za definisanjem i što preciznijim određenjem pojmova) jesu međusobni odnosi migranata istog porekla, postojanje i svrha njihovih udruživanja i aktivnosti, resursi koje poseduju i međusobna razmena resursa, odnos dijasporskih mreža i zemlje porekla, kao i strukturalni uslovi u matici neophodni za saradnju sa dijasporom. Pri tome se ovo međusobno umrežavanje aktera za teoretičare isprofilisalo kao najprivlačnije, dok opet, zainteresovane strane (članovi dijaspore, država porekla i destinacije) akcenat stavljaju na razmatranje načina saradnje koje rezultira potencijalnom pojedinačnom dobiti svih aktera.

je dobio prošireno značenje, pa se koristio i za razumevanje odnosa i komunikacije unutar multinacionalnih kompanija, ali i drugih društvenih odnosa koji su brisali logiku granica nacionalnih država (Glick Schiller, 2003:100).

7 Zbog ovako široke primene, pojam transnacionalizam može mnogo toga da obuhvati, pa ga Pries naziva i „catch all“ terminom (Pries, 2007) i poziva na njegovo jasno definisanje i razgraničenje.

Višestruka uloga mreža u razumevanju dijaspore i njene prakse

Članovi dijasporske (a time i transnacionalne) zajednice zahvaljujući tekovinama savremenog sveta, prvenstveno informacionim tehnologijama, u prilici su da održavaju gotovo svakodnevnu komunikaciju sa drugim članovima širom sveta, ali i nemigracionim stanovništvom u zemlji. Međutim, važno je naglasiti da tokom boravka u inostranstvu oni razvijaju društvene odnose i sa tamošnjim stanovništvom, kao i sa ljudima iste profesije, bilo da su došli iz neke druge zemlje ili su tu rođeni. Kao što su u mogućnosti da održavaju socijalne veze sa pojedincima za koje ih veže zajedničko poreklo, zahvaljujući internetu, oni su u prilici i da održavaju intenzivnu komunikaciju sa pripadnicima iste profesije ili sa pojedincima sa kojima dele zajedničke interese (nezavisno od ciljeva usmerenih ka državi porekla) ili su stekli čisto prijateljske odnose. Te veze, zavisno od interesa na kojima počivaju, opstaju i nakon njihovog eventualnog povratka u maticu ili odlaska u neku drugu zemlju. Dalje, po potrebi, radi realizacije zajedničkih ciljeva i razmene umeća i znanja, pojedinci posredstvom svojih poznanika dolaze u realnu ili virtuelnu vezu sa drugim ekspertima u toj oblasti što dovodi do širenja zajednice, ali i akumulacije njihovog socijalnog kapitala. Naime, nezavisno od porekla, pretežno stručnjaci, postaju deo transnacionalnih polja koja počivaju na razmeni iskustava i znanja, odnosno humanog kapitala i socijalnog kapitala, koji po potrebi mogu biti usmereni na dostizanje pojedinačnih i/ili opštih ciljeva. Ove transnacionalne zajednice, naročito eksperata u svojoj oblasti koje kao svrhu imaju usavršavanje neke praktične oblasti, Filipović, pozivajući se na relevantnu literaturu (Wenger and Synger, 2000, prema Filipović, 2012:113), naziva *zajednicama prakse* (community of practice). Ukoliko se svrha ovih transnacionalnih zajednica svodi na razmenu i širenje obima znanja, one se u literaturi označavaju konceptom *zajednice znanja* (*knowledge community*). Prema Skirmu, ova zajednica predstavlja grupu ljudi koji su se udružili radi sticanja, razmene i primene stečenog znanja određene vrste. Njihov cilj je zapravo uspostavljanje zajednice u kojoj će članovi razmenjivati stečeno znanje. S obzirom da članovi mogu da potiču iz različitih oblasti nauke i umeća, znanje koje razmenom raste ima potencijal rešavanja širokog spektra zadataka (Skyrme, 1999, prema Filipović, 2012).

Većina pojedinaca, pri tome, ne pripada samo jednoj zajednici ovog tipa, već više njih. One se međusobno prepliću i razmenjuju, razvijaju i primenjuju različita iskustva, znanja i informacije. Pri tome, članovi ovih zajednica, pored toga što razmenjuju znanja stiču i nove kontakte, odnosno raste njihov socijalni kapital koji se po potrebi može konvertovati u druge vrste resursa. Primenujući teoriju Ronalda Barta i Nan Lina, možemo reći da pojedinci koji se nalaze na mestu preseka uspostavljenih odnosa u okviru različitih zajednica poseduju veću količinu socijalnog kapitala od pojedinaca koji pripadaju samo jednoj zajednici, odnosno mreži odnosa. Pošto se vrednost socijalnog kapitala ogleda u njegovoj mogućnosti konverzije u druge vrste kapitala, to bi značilo da ovi pojedinci potencijalno poseduju i veću količinu humanog i ekonomskog kapitala (Burt, 2001; Lin, 2004).

Za razliku od ovih profesionalnih zajednica, dijasporske zajednice se prepoznaju kao vrsta *zajednica identiteta* (Filipović, 2012: 112 – 115). Ove zajednice počivaju na tome kako njeni članovi sebe doživljavaju ili kako ih doživljava društvo. Kada je reč o dijasporskim zajednicama, pored prepoznavanja zajedničkog identiteta, kao suštinsku komponentu Mejer navodi i zajednički napor u dostizanja nacionalnih ciljeva (Meyer, 2006). Pretpostavka je da će članovi ove zajednice (pod određenim povoljnim uslovima o kojima će biti reči u narednom delu) mobilisati sve svoje resurse koji mogu biti valjano usmereni u prosperitet matice i time dobijaju važnu ulogu u razvojnim procesima. Međutim, za razliku od ranijeg perioda kada je ulaganje ekonomskog kapitala i to najviše u vidu doznaka koje se kasnije usmeravaju u potrošnju, logika savremenog umreženog društva skreće pažnju na značaj socijalnog i humanog kapitala. Naime, kao što smo gore već rekli, pripadnost migracione populacije različitim zajednicama prakse, odnosno zajednicama znanja, koje se međusobno prepliću, daje im posebnu ulogu na osnovu položaja u mrežama, što dalje pruža mogućnost akumulacije prvenstveno socijalnog kapitala koji po potrebi može biti konvertovan u humani ili ekonomski kapital. Ako uzmemo u obzir da članovi dijaspore predstavljaju tačke preseka mreža društvenih odnosa koje čine pomenute zajednice i mreža koje čine zajednicu identiteta, odnosno dijasporsku zajednicu, oni se mogu posmatrati kao „brokleri“, odnosno preduzetnici u Bartovom smislu⁸, u okvirima različitih društvenih mrežnih odnosa. Njihova pozicija je naročito važna iz perspektive matice kao aktivnog i, po mogućstvu zainteresovanog člana mreže, s obzirom na potencijale koje poseduju. Ova pozicija im zapravo pruža mogućnost da prenose rezultate najbolje prakse iz stručnih zajednica kojima pripadaju, razmenjuju ideje u okviru mreže dijasporske zajednice i potencijalne inovativne aktivnosti prilagođavaju potrebama i mogućnostima apsorpcije društva porekla.

Važno je napomenuti da su informacione tehnologije i brz i relativno jeftin saobraćaj omogućili i nemigracionom stanovništvu da se po potrebi i interesovanju uključi u pomenute stručne zajednice i umreži sa njihovim članovima širom sveta. Slično kao i članovi dijaspore, domaći stručnjaci bivaju u mogućnosti da prenose ideje i primere dobre prakse iz virtuelnih (nastale umrežavanjem preko interneta), ali i realnih zajednica (mreže stručnjaka nastale razmenom kontakata na konferencijama, kongresima i sajmovima) kojima pripadaju. Međutim, za razliku od članova dijaspore koji su u prilici da razviju intenzivnije realne kontakte sa članovima zajednice prakse, odnosno znanja, stručnjaci iz matice ostaju na nivou „slabih“ veza⁹, a time i manje pouzdanih.

8 Pojedinač preuzima ulogu „brokera“ ukoliko se nalazi u mogućnosti učešća u više različitih društvenih grupa. Taj specifičan položaj mu daje mogućnost da premosti jaz, odnosno „strukturalnu pukotinu“ koja postoji između grupa, a koju karakteriše odsustvo informacija dostupnih u jednoj i drugoj grupi. Ukoliko je pojedinac u takvom položaju da može da premosti ovu razdvojenost različitih grupa i tako dođe do informacija koje nisu dostupne ostalim članovima, Bart ga naziva „brokerom“, odnosno preduzetnikom, a njegov položaj mu pruža mogućnost akumulacije resursa. (Burt, 2004).

9 Teorija jačine slabih veza potiče od Marka Granovetera i nastala je kao rezultat promatranja funkcionisanja imigrantskih zajednica, a usmerena je na ispitivanje uloge „jakih“ i „slabih“ veza na šanse pojedinaca, pri čemu u jake veze spadaju rodbinske, susedske i veze bliskih

S druge strane, oni su u prednosti u odnosu na dijasporu iz razloga što bolje poznaju strukturalne uslove u matici i povezani su, često čak i „jakim“, a time i pouzdanijim vezama sa akterima koji stvaraju uslove za implementaciju ideja i razvojnih projekata. Stoga se njihova saradnja postavlja kao važna karika u efektivnom usmeravanju resursa dijaspore.

Pristup transnacionalnim zajednicama prakse i znanja, zatim život u zemlji, odnosno zemljama destinacije koje imaju specifična kulturna obeležja i norme ponašanja, a u isto vreme intenzivna razmena emocija i dobara u okviru transnacionalnih polja sa ostalim članovima dijaspore i prijateljima, kolegama i rodbinom u zemlji porekla, uticali su i na izmenu još jedne važne komponente u pristupu savremenom fenomenu dijaspore – *identitetu*. Premda smo već nagovestili očuvanje nacionalnog identiteta govoreći o dijasporskoj zajednici kao identitetskoj, ipak je neosporno da se identitet migracione populacije menja. I ne samo da se menja njihov identitet, već i identitet stanovništva koje nikada nije napuštalo zemlju. To sledi, prvo, iz same suštine koncepta identiteta koji se ne može shvatiti kao dat, dovršen i nepromenljiv entitet, već se nalazi u stalnom procesu izgradnje i nastajanja (Gilroy, 1991). Neprekidan proces izgradnje identiteta posledica je i tekovina savremenog društva – informacione i komunikacione tehnologije stavljaju pred pojedinca dosta mogućnosti od kojih zavisi proces stvaranja njihovog ličnog i kolektivnog identiteta, što je preduslov izgradnje specifičnosti ličnosti unutar društva kojem pripadaju.

Kada je reč o članovima dijaspore, njihov identitet je neosporno transnacionalan¹⁰, što znači da pored uticaja kulturnih i društvenih normi društva destinacije na proces oblikovanja njihovog identiteta utiču i usvojene norme svih članova transnacionalnih mreža sa kojima vrše razmenu resursa. Stoga se za potrebe denotacije identiteta migracione populacije u literaturi javlja

prijatelja, dok se slabe veze svode na poznanstvo. Prema ovom autoru jedino slabe veze mogu biti premošćujuće i kao takve kanali za nove ideje, informacije i šanse (Granovetter, 1983). Kasnije je ova teorija široko prihvaćena kod teoretičara socijalnog kapitala.

- 10 Ono što je važno istaći prilikom analize identiteta savremene dijaspore jeste razlika procesa transnacionalizma (u kulturnom pogledu) u odnosu na asimilaciju i kulturni (etnički) pluralizam. Fejst naglašava da asimilacija i kulturni pluralizam dele shvatanje kulture kao „kontejnera“, pri čemu asimilacija podrazumeva razvodnjavanje i, na neki način, izbacivanje njegovog sadržaja, dok se kulturni pluralizam usmerava na njegovo zadržavanje u postojećem obliku. U prvom slučaju, očuvanje kulturnog identiteta ne smatra se posebno značajnim ciljem, a asimilaciju najbolje ilustruje slika „iskorenjenog“. S druge strane, kulturni pluralizam ostaje slep za transkulturne tokove, hibridizaciju i sve procese koji onemogućavaju očuvanje etnokulturnog identiteta u njegovoj čistoti i autentičnosti. To nije bilo svojstveno nacionalnom i etničkom identitetu ni u ranijim periodima, pogotovo nije njihova karakteristika u uslovima globalizacije. Model kulturnog pluralizma najbolje ilustruje termin „presađeno“. Transnacionalizam, zahvaljujući činjenici da uključuje element izbora i uvažavanje činjenice pluralizacije pripadnosti i višedimenzionalnosti identiteta, upućuje na izmene koje donose promene konteksta (navedeno prema: Kivisto, 2002:40). Pri tome se, prema Fejstu i Kivistu, ne odbacuje zadržavanje nacionalnog identiteta pripadnika transnacionalnih zajednica, već se pažnja usmerava na modifikaciju kulture u smislu uvažavanja uticaja drugih kultura, vrednosnih sistema i običajnosti u kojima oni žive. Ljudi koji imaju razvijeniji humani kapital, u smislu poznavanja jezika društva porekla i prijema, kao i kulture i istorije obe zemlje, uz razvijene društvene sposobnosti, imaju jače predispozicije za izgradnju transnacionalnog identiteta (Bradatan et al. 2010:176).

pojam *hibridnih identiteta* koji upućuje na to da je „identitet dijaspore društvena konstrukcija sačinjena od transnacionalnih mreža i identiteta, oblikovana i formirana pomoću novih napredaka u tehnologiji i komunikacijama Identitet dijaspore je formiran kao rezultat iskustava kako u zemlji porekla tako i u zemlji destinacije i upućuje na prepoznavanje identiteta koji su nastali u transnacionalnom prostoru“ (Adamson, 2008:3–4). Prilikom interpretacije hibridnih identiteta, deo autora zastupa tezu o brisanju nacionalnog jezgra migranata i usmeravaju pažnju na neprekidnu promenu (Chambers, 1996). U skladu sa stanovištem ove struje teoretičara, migranti nigde ne pripadaju i zauzimaju „prostor negde između“ (Bhabha, 1994). Međutim, kako ovo stanovište podrazumeva brisanje centralnog kulturnog narativa, njegovim prihvatanjem bismo doveli u pitanje i opstanak samog fenomena dijaspore. Kao što smo i naveli u prvom delu rada pozivajući se na Klifordovu i Šeferovu definiciju dijaspore, pa i Priesovo razlikovanje transnacionaizma od dijaspore, njena esencijalna komponenta jeste odnos prema matici. Ako toga nema, onda više i ne govorimo o dijaspori, već o rasejanju.

Druga struja teoretičara (Gilroy, 1991; Christou, 2010) ne odbacuje postojanje etničkog korena u hibridnom identitetu migranata, već smatraju da je identitet dijaspore proizvod „korena i pređenog puta“ (Gilroy, 1991:7). Istražujući identitet druge generacije Grka u Velikoj Britaniji, Anastasija Kristou primećuje da je njihov identitet „u stalnom procesu nastajanja i oblikovan od strane društvenog, materijalnog, vremenskog i prostornog konteksta“ (Christou, 2010:44). Međutim, autorka zapaža da je emotivna, ali i ekonomska, politička i socijalna usmerenost migranata na maticu u osnovi njihovog zajedništva i zamišljanja dijaspore kao relativno zatvorene grupe. Uz to, autorka ističe da je „važan faktor koji stimuliše dijasporu na društveni i ekonomski progres matice svest o svom identitetu kao članova grupe“ (Christou, 2010:58). Prihvatajući ovakvo tumačenje hibridnih, odnosno transnacionalnih identiteta dijaspore, zadržava se srž definisanja ove zajednice, ali i značaj zemlje porekla u njenom razumevanju u smislu potencijalnog partnera u realizaciji zamišljenih ciljeva. Međutim, pošto se priznaje i izmena izvornog nacionalnog identiteta pod uticajem drugih kultura, kao i značaj individualnih težnji i ciljeva, javlja se potreba za preispitivanjem bezuslovne potrebe dijaspore za očuvanjem i obnovom, odnosno prosperitetom zemlje porekla, što Šefer navodi kao petu suštinsku karakteristiku dijaspore. Tako promena društvenog konteksta na makro nivou koja je praćena i velikim delom uslovljena tehnološkim napretkom, združena sa neospornim uticajem drugih normi i običaja na identitet pojedinca, postavlja novi izazov državama porekla u pristupu dijaspori. Savremeni svet, dakle, s jedne strane čini dijasporu višestruko korisnom u smislu da se pored ekonomskih doznaka u razvoj usmeravaju i socijalni i humani kapital koji su ovi pojedinci stekli životom van matice i to bez nužnosti da se u nju vrate. Međutim, bujanje hibridnih identiteta i široko prihvatanje individualizma uticalo je na odbacivanje identitetske komponente kao jedinog motiva ulaganja. Pred političke aktere jedne zemlje postavlja se zahtev izgradnje odgovorajućeg odnosa prema dijaspori kao i motivišućih društveno-ekonomskih uslova za mobilizaciju njihovih resursa u svrhu prosperiteta matice.

Međuzavisnost dijaspore i matice

Savremeni fenomeni i informacione tehnologije iako su izmenili i oplemenili život dijaspore u smislu smanjivanja nostalgije za zemljom porekla, kao i usled širenja i opstanka njihovih poznanstava i socijalnih mreža preko celog sveta, ipak nisu narušili položaj zemlje porekla kao njene suštinske komponente. Prema shvatanju teoretičara navođenih u ovom radu, videli smo da prepoznavanje matice kao centra delatnosti iseljenika predstavlja osnov njenog razlikovanja od sličnih savremenih pojava, prvenstveno transnacionalnih mreža. Takođe, ovo je i kriterijum razlikovanja dijaspore od pukog rasejanja, gde ne postoji mreža pripadnika identitetske zajednice, niti usmeravanje resursa i aktivnosti u dobrobit matice (Ma Mung, 2004:211). Za razliku od dijaspore koja, zahvaljujući svojim resursima predstavlja veoma važan faktor društvenog napretka zemlje porekla, rasejanje za nju predstavlja gubitak u svakom smislu (demografskom, ekonomskom, socijalnom).

Ono što se promenilo zahvaljujući tekovinama savremenog sveta i vrednosnom sistemu koji nosi, a što je važno u odnosu matice i dijaspore, jeste značaj nacionalnog identiteta. Kao što je u prethodnom delu i navedeno, on nije ni jedini, a ni najvažniji motiv koji ima moć mobilizacije resursa dijaspore u prosperitet matice. Strukturalni uslovi u smislu pogodnih društvenih, ekonomskih i kulturnih faktora postaju najvažniji motivi. Uz to, način na koji se država odnosi prema članovima dijaspore, kakve politike donosi i, još važnije, primenjuje u odnosu prema njima, pokazao se kao najznačajniji motivacioni faktor kod ove populacije (Djukić Dejanović i dr, 2018). Prema Ragaciju „ni diskurs, ni praksa ne počivaju na mitskoj državi. Diskurs i praksu dijaspore gradi vlada matične države koja kontroliše teritoriju koja predstavlja njen istorijski centar“ (Ragazzi, 2008:13).

Grupa autora sa Bojlom na čelu (Boyle et al. 2009), drži stav da je odnos države porekla prema dijaspori važan za razumevanje njihovih aktivnosti, pri tome autori tvrde da akteri matice ne treba suviše da učestvuju u kreiranju aktivnosti mreže iseljenika. Njen zadatak je da ne ometa njihove planove i delatnosti, a to čini stvarajući povoljne društvene uslove. Autori razlikuju pet tipova ovog odnosa:

- 1) Neinteresovanost zemlje porekla (Absent) – karakteriše ga nizak nivo uključenosti zemlje porekla u izgradnju odnosa sa dijasporom. Dijaspore je prepuštena samoj sebi, sama se organizuje i održava i oblikuje odnose sa maticom. Njena angažovanost i inicijativa je u ovom vidu odnosa najjača;
- 2) Zemlja porekla se postavlja zaštitnički (Custodian) – regulative i politike koje su usvojene ohrabruju postojanje dijasporskih mreža. Međutim, dijaspori je ostavljeno prostora da sama odlučuje o aktivnostima koje bi preuzela i o uopštenom odnosu prema matici. Dijaspore se angažuje, ali uslove apsorpcije njihovih aktivnosti kreira država.
- 3) Zemlja porekla preuzima ulogu „babice“ (Midwifery) – država identifikuje poželjne oblike saradnje i potencijalne lidere, mobiliše ih i promoviše, ali je odluka o angažovanju na dijaspori;

- 4) Zemlja porekla se odnosi kao „ratar“ (Husbandry) – država radi na partnerstvu sa dijasporom i pomaže održavanju dijasporskih organizacija i mreža i realizaciji njihovih aktivnosti, čak i kada entuzijazam kod same dijaspore opada. Angažovanje dijaspore značajno opada;
- 5) Zemlja porekla preuzima ulogu demijurga, odnosno stvaraoca (Demiurge) – država kreira i kontroliše mreže i inicijative dijaspore, sa ili bez jasne vizije o njihovom daljem uklapanju u tržište. Angažovanost dijaspore je pri tome na vrlo niskom nivou.

Bojl i autori ove studije zaključuju da primeri dobre prakse ukazuju da je treći navedeni oblik najplodotvorniji, pa se on i prepoznaje u efikasnim državnim politikama koje predstavljaju dobitnu kombinaciju za sve aktere – članove dijaspore i maticu. Tada iseljenici sami sebe organizuju, diktiraju tempo aktivnosti i dinamiku angažovanosti, a država stvara povoljne uslove za njihovu apsorpciju i usmerava ih na efektivan način. U tom slučaju, otvara se prostor intervencija dijaspore u razvoj zemlje porekla, odnosno iseljenici svojim resursima utiču na njen potencijalni sveukupni napredak. Za razliku od njihovog odnosa iz ranijeg perioda, gde je dijaspora intervenisala isključivo monetarnim doznakama¹¹, tekovine savremenog sveta su ukazale na značaj socijalnog i humanog kapitala o čemu je bilo reči.

Donošenjem i revidiranjem raznih dokumenata poput strategija i akcionih planova¹², Srbija je pokazivala interesovanje za dijasporske mreže, ali je članovima mreža ostavljena sloboda da odluče da li će i u kom obliku i meri da se angažuju u matici. Pokazana dobra volja kroz javne politike bez daljeg angažovanja države činila je da Srbija, prema klasifikaciji odnosa matica – dijaspora, prema Bojlu, pripada drugom obliku potencijalnog partnerstva sa dijasporom. Međutim, činjenica da je nekadašnje Ministarstvo dijaspore i vera ukinuto i da je transformisano u Upravu za saradnju sa dijasporom i Srbima u regionu unutar Ministarstva spoljnih poslova, kao i da izostaje primena ranije donesenih dokumenata, kreiranje novih ili eventualno revidiranje pomenutih strateških dokumenata, ide u prilog zaključku da Srbija klizi ka grupi zemalja koje su nezainteresovane za svoju dijasporu. Osnivanje Koordinacionog tela za praćenje tokova ekonomskih migracija pruža nadu da će Srbija u budućnosti ipak vratiti zaštitničku ulogu prema građanima koji u njoj ne žive, a smatraju je za

11 Dugo su se doznake u vidu slanja novca smatrale jednim načinom na koji dijaspora može da pomogne očuvanju i progresu matice i zbog čega su, između ostalog, migracije i tolerisane, pa čak i ohrabrivane. Međutim, pokazalo se da većina novca koji stigne od iseljenika biva usmeravan u potrošnju primalaca, uglavnom članova porodice, što na duži rok nema tendenciju uticaja na razvoj matice. Neki autori, poput de Hasa i saradnika, smatraju da i ulaganje u standard domaćinstva ima makroekonomske implikacije usled toga što porast kupovne moći podstiče i proizvodnju, a time i razvoj domaće privrede i zapošljavanje lokalnog stanovništva (de Haas and Fokkema, 2011).

12 *Strategija za upravljanje migracijama* doneta 2010. godine, *Akcioni plan za sprovođenje Strategije za upravljanje migracijama* u period 2010. i 2011. godine, *Strategija očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijaspore i matične države i Srba u regionu*, 2012. godine, dostupno na http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678

maticu. Za sada, osim zasedanja ovih članova, ovo telo nije pokazalo konkretne aktivnosti. Što se tiče mišljenja dijaspore, empirijska istraživanja (Đukić-Dejanović, 2018) ukazuju na stav njenih članova da aktuelni politički i ekonomski sistem ne predstavlja pogodno tlo za apsorpciju njihovog kapitala i potvrđuju prepoznavanje praktične nezainteresovanosti odgovornih aktera za njihovo angažovanje. Činjenica je, međutim, da dijaspora nezavisno od svih prepreka koje uviđa u srpskom društvu, ulaže u maticu. Pri tome, akcenat interesovanja vlasti i društva pretežno je na finansijskim resursima, koji u slučaju Srbije vrlo često premašuju direktna strana ulaganja (Bobić, Vesković Anđelković, 2019; Grečić, 2016:74). Prema podacima Svetske banke, upliv novca iz dijaspore ima udeo od 9,2% u ukupnom BDP-u (Bobić, Vesković Anđelković, 2019; Grečić, 2016:74). Takođe, prema podacima nekadašnjeg Ministarstva za dijasporu, oko $\frac{3}{4}$ „grinfild“ investicija je započeto zahvaljujući dijaspori. Pored toga, dijaspora je u saradnji sa ovim Ministarstvom dosta ulagala u lokalne sredine, ali je njihova pomoć drastično smanjena nakon početka svetske ekonomske krize 2008. godine (Bobić, Vesković Anđelković, 2019).

Međutim, važno je podsetiti da dijaspora, nezavisno od nivoa obrazovanja njenih članova, finansijski može pomoći matici i na druge načine, a ne samo doznakama (Grečić, 2016; Filipović 2012; Bobić, 2009). Prvo, ona predstavlja vezu zemlje porekla i drugih zemalja što omogućava lakše informisanje i pristupanje fondovima za finansiranje razvojnih projekata što, možda i više od doznaka ima povoljan uticaj na razvoj. Dalje, dijaspora u maticu ulaže emotivni kapital koji se gotovo uvek transformiše u ekonomski, a najčešći vid takvog ulaganja je stvaranje humanitarnih fondova, organizacija, institucija od strane raznih dijasporskih organizacija (Bobić, Vesković Anđelković, Kokotović Kanazir, 2015). Uz to, prenoseći znanje koje je stečeno u inostranstvu i koristeći socijalni kapital i informacije koje su im dostupne upravo usled migracionog iskustva, dijaspora privlači strane investicije i to na dva načina: prvo jača institucije i prilagođava ih uslovima neophodnim za strana ulaganja, a prenošenjem znanja, odnosno humanog kapitala, stvara kadrove neophodne za funkcionisanje planiranog biznisa. Pojedinci sa migracionim iskustvom takođe poznaju prilike u zemlji porekla, što je još jedan garant investitoru da ulaže baš na tom prostoru.

Dijaspora, dalje, utiče na razvoj društva zemlje porekla i na razne druge načine. Na početku da istaknemo podizanje nivoa humanog kapitala i to na više načina – prvo, neizostavan značaj se pripisuje humanom kapitalu svih članova dijaspore, s posebnim akcentom na humani kapital visokoobrazovanih iseljenika. U tom smislu, reč je o veštinama, znanju i sposobnostima koje su migranti stekli radom i/ili obrazovanjem van granica matične države, u uslovima drugačijim od domaćih i u saradnji sa uspešnim pojedincima u oblasti kojom se bave. Kada je reč o manuelnim radnicima i stručnjacima sa srednjim nivoom obrazovanja koji su prema uzorku iz Popisa stanovništva Republike Srbije iz 2011. tradicionalno najbrojniji (Stanković, 2014)¹³, oni donose nove veštine i znanja o načinima

13 Kada se govori o podacima prikupljenim Popisom stanovništva, važno je naglasiti da je reč samo o dobrom uzorku koji daje mogućnosti zaključivanja o populaciji, a nikako o

proizvodnje robe, uslugama, novim materijalima, sredstvima za rad, ali i načinu izvođenja posla u drugačijim uslovima. S druge strane, znanje članova dijaspore sa stečenim visokim stepenom obrazovanja može da bude primenjeno na razne načine – od gostujućih predavanja na domaćim univerzitetima, organizovanim razmenama nastavnika, saradnika i studenata, pa do uključivanja u konkretne razvojne projekte iz raznih oblasti. Drugo, doprinos dijaspore u podizanju razine humanog kapitala, koji se retko u literaturi pominje, je i taj što je evidentno da se veliki udeo doznaka koji pristiže od svih nezavisno od obrazovanja i angažovanja u inostranstvu, utroši na školovanje i lekarsku zaštitu članova domaćinstva koji su ostali u zemlji porekla. Na primer, podaci za Pakistan ukazuju na činjenicu da je zahvaljujući dijaspori приметно porasla stopa školovanih građana i to naročito žena (Mansuri, 2006). S druge strane, podaci za Meksiko pokazuju da je znanje iz medicine koje su povratnici doneli iz inostranstva uticalo na bolju medicinsku zaštitu koja se prvenstveno pokazala u tome što je došlo do smanjenja smrtnosti odojčadi kao i sprečavanje rađanja dece sa malom telesnom težinom. Još neka znanja koja se tiču zdravlja, poput načina prečišćavanja vode i veće sanitarne zaštite uticala su na приметно poboljšanje zdravstvenog stanja stanovništva Meksika (Hildebrandt & McKenzie, 2005).

Pored uticaja na ekonomiju i podizanje nivoa humanog kapitala (kako u smislu veština, znanja i obrazovanja, tako i u pogledu zdravlja i sposobnosti stanovništva), dijaspora utiče i na unutrašnju i spoljnu politiku zemlje. Što se tiče spoljne politike, dijaspora može igrati ulogu lobi grupa matice u državama destinacije i uticati na njihove bolje odnose i izvesne privilegije zemlje porekla (Filipović, 2012). Zahvaljujući upoznavanju drugih društvenih sistema i integraciji u njih, dijaspora može da bude kanal kroz koji se prenose demokratske vrednosti i načina funkcionisanja društva koji je zastupljen u razvijenim zemljama destinacije (Levitt, 1998). Takođe, zahvaljujući poznavanju stranih institucija i sistema, dijaspora može da utiče na jačanje kapaciteta celokupnog domaćeg društvenog sistema i vlada u državama gde su ove institucije još uvek slabe (Levitt, 1998). Na kraju, ali ne najmanje važno, migranti donose i novi vrednosni sistem koji utiče na promenu društva, što, iako je neretko prihvaćeno sa neodobravanjem i nosi i neke negativne posledice po društvo (pad fertiliteta, na primer), ipak približava zemlje u razvoju razvijenim zemljama.

Zaključak

Tekovine savremenog sveta su zašle u sve sfere života – izmenile su vrednosni sistem, odnose među ljudima, uvele virtuelne tvorevine koje pokazuju svoje potencijale jednako kao i realne, podstakle pojedince da šire svoja znanja, da

apsolutnom broju. Naime, Popisom iz 2011. zabeleženo je da srpska dijaspora broji 313.411 članova (Stanković, 2014). Ipak, analizom izveštaja drugih domaćih institucija poput MUP-a, zatim Komesarijata za izbeglice i interno raseljena lica, kao analizom stranih statističkih izvora poput UNHCR i IOM, došlo se do okvirnog broja od 3,5 miliona Srba koji žive van granica Srbije i teritorija gde oni čine autohtono stanovništvo (Grečić, 2016; Filipović, 2012).

putuju, menjaju mesto boravka zavisno od potrebe posla ili usavršavanja, uticale na međunarodne odnose, ali i politike država prema građanima koji ne žive na njenoj teritoriji. U toj situaciji, posledično dolazi do nastanka novih društvenih tvorevina, koji zahtevaju svoje definisanje i odgovarajući pristup, ali i već usvojeni koncepti, poput dijaspore, zahtevaju definiciju i pristup koji odgovara savremenim uslovima njihovog oblikovanja i funkcionisanja. Novi način života uslovljen novim tehnologijama i vrednostima, zahteva preispitivanje svakog segmenta kojim je fenomen dijaspore definisan. I to nije nova pojava u istoriji procesa razvoja ove društvene formacije.

Moramo da primetimo da uprkos izmeni odnosa članova dijaspore, kao i njihovog odnosa sa zemljom porekla, odnosno njenim vladama, matica i međusobno umreženi iseljenici ostaju njeni konstitutivni elementi. Pri tome, moderna tehnologija je uticala na intenziviranje njihovih odnosa – komunikacija, razmena informacija i resursa se odvija svakodnevno – što je uticalo na činjenicu da povratak nije jedina dobitna opcija za maticu. Danas se sve više govori o ulaganju „na daljinu“ kao opciji u kojoj svi učesnici dobijaju (win-win opcija). Pored komunikacije sa nemigracionim stanovništvom iz zemlje porekla, iseljenici su umreženi i sa drugim ljudima sa kojima dele zajednička interesovanja i ciljeve, a nezavisno u kom delu sveta žive, što im omogućava da steknu socijalni kapital u većem obimu i dođu do većeg broja korisnih informacija, znanja i ideja. Stoga, pored već odavno prihvaćenog ekonomskog kapitala koji su iseljenici slali u zemlju porekla u vidu monetarnih doznaka, tekovine savremenog društva su dijapazon resursa dijaspore proširile u vidu društveno-kulturnih doznaka. I to je, sudeći prema istraživanjima koja su obavljena u visokorazvijenim zemljama, odlučujući faktor njihovog društvenog i ekonomskog napretka. Današnja ekonomija počiva na znanju, što implicira da upravo humani kapital predstavlja najvredniju doznaku iz dijaspore.

Savremeni svet je, međutim, postavio i nove zahteve pred zemlju porekla. Dok je ranije jak osećaj nacionalnog identiteta, nostalgija i neosporna želja za obnovom, održanjem i učešćem u jačanju zemlje porekla (setimo se starog pozdrava jevrejske dijaspore pre pravno-političkog konstituisanja Izraela 1948. – „dogodine u Jerusalimu!“), ovo osećanje gubi na značaju u redu motivišućih faktora aktivnosti dijaspore. Prvo, sam nacionalni identitet biva poljuljan u okviru ličnog identiteta iseljenika, on postaje samo jedan, doduše važan segment, u izgradnji njihovih hibridnih identiteta. Drugo, jačanje individualizma koji prati neoliberalne vrednosti neutrališe potrebu žrtvovanja za kolektivni interes, pa racionalizacija motiva delatnosti preuzima primat u angažovanju pojedinaca. Stoga, stvaranje povoljnih društveno-ekonomskih uslova koji bi omogućili efektivno ulaganje resursa dijaspore, jeste imperativ za odgovorne aktere naročito država sa poluperiferije gde spada i Srbija. Partnerstvo sa dijasporom u kojem su partneri ravnopravni i skretanje pažnje isključivo sa ekonomskih resursa, jeste jedini put koji diktira logika savremenog sveta a koji se tiče napretka svih članova zajednice.

Literatura:

- Adamson, Fiona. 2008 „Constructing the diaspora: Diaspora identity politics and transnational social movements“, *Paper presented Annual meeting of the ISA's 49th annual convention: Bridging multiple divides*, San Francisco Hilton, San Francisco, CA, USA, http://citation.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/2/5/1/1/7/p251176_index.htm l, pristupljeno 9.12.2016.
- Anteby-Yemini, Lisa and William Berthomière. 2005. „Diaspora: A Look Back on a Concept“, *Open Edicions Journals*, dostupno na: <http://journals.openedition.org/bcrfj/257>
- Ben-Sasson, Hayyim. 1971. „Galut“, in Roth, Cecil and Geoffrey Wigoder (ed.) *Encyclopaedia Judaica*, vol. 7, Jerusalem: Encyclopaedia Judaica, pp. 275 – 294.
- Bhabha, Homi. 1994. *The Location of Culture*. London, Routledge
- Bobić, Mirjana and Milica Vesković Anđelković. 2019. „Skilled Youth Outhmigration from Serbia in a Development Perspective“, rad u pripremi
- Bobić, Mirjana, Milica Vesković Anđelković i Vlasta Kokotović Kanazir. 2015. *Studija o spoljnim i unutrašnjim migracijama građana Srbije sa posebnim osvrtom na mlade*, Beograd: IOM
- Bobić, Mirjana. 2009. „Dijaspora kao ekonomski i socijalni kapital zemlje“, *Sociološki pregled*, Vol. 43, No. 3, str. 361–377.
- Božić, Saša. 2004. „Nacionalizam – nacija, transnacionalizam – transnacija: mogućnost terminološkogusklađivanja, u *Revija za sociologiju*, Vol, XXXV, No. 3–4, str. 187–203.
- Boyle, Mark, Kitchin, Rob and Ancien, Delphine. 2009. The NIRSA Diaspora Strategy Wheel and Ten Principles of Good Practice, <http://www.nuim.ie/nirsa/diaspora/>, pristupljeno: 20.9.2019.
- Bradatan Cristina, Rachel Melton and Adrian Popan. 2010. „Transnationality as a fluid social identity“, *Social Identities*, Vol. 16, No. 2, pp. 169–178.
- Burt, Ronald. 2001. „Structural Holes versus Network Closure as social Capital“, in Lin, Nan and Klark Cook & Ronald Burt (eds) *Social Capital: Theory and Research*, New Yourk: Walter de Gruyter, pp. 201–250.
- Clifford, Johnson. 1994. „Diasporas“, *Cultural Anthropology*, Vol. 9, No. 3, pp. 302–338.
- Chambers, Iain. 1996 „Signs of Silence, Lines and Listening“ in Chambers, Iain and Lidia Curtis eds., *The Post-colonial Question*, London: Routhledge, pp. 47–62.
- Christou, Anastasia. 2010. *Narratives of Place, Culture and Identity; Second-Generation Greek-Americans Return Home*, Amsterdam: Amsterdam University Press
- De Haas Hein and Tineke Fokkema. 2011. „The Effect of Integration and Transnational Ties on International Return Migration Intentions“, *Demographic Research*, No. 6, Vol. 25, pp: 755–782.
- Đukić Dejanović, Slavica i grupa autora 2018. *Karakteristike i stavovi visokokvalifikovane dijaspore i povratnika*, Beograd: Centar za život – da nas bude više i ATC

- Faist, Tomas. (2000) „Transnationalization in International Migration: Implications for the Study of Citizenship and Culture“, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 23., No. 2., pp. 189–222.
- Faist, Tomas. (2010) „Diaspora and Transnationalism: What kind of dance partners?“ in Bauböck R. & T. Faist ed., *Diaspora and Transnationalism, Concepts, Theories and Methods*, Amstrdam University Press, Imiscoe Research, pp. 9–35.
- Filipović, Jovan. (2012) *Management of a Diaspora Virtual University as a Complex Organization, Serbian Diaspora Virtual University: An Emerging Leadership of a Nation*, Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Gilroy, Paul. 1991. „It Ain't Where You're From, It's Where You're At ...“: *The Dialectics of Diasporic Identification*, *Third Text: Third World Perspectives on Contemporary Art & Culture*, No. 13, pp. 3 –16.
- Glick Schiller, Nina, Linda Basch & Christina Szanton-Blanc. 1992. „Towards a Transnational Perspective on Migration“, *Annals of New York Academy of Sciences*, No. 645. pp. 1–24.
- Glick Schiller Nina and Georges Eugene Fouron. 1999. „Terreins of Blood and Nation: Haitian Transnational Social Field“ in *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 22, No. 2, pp. 340–366.
- Glick Schiller, Nina. 2003. The Centrality of Ethnography in the Study of Transnational Migration: Seeing the Wetland Instead of the Swamp. In Glick Schiller Nina and Kris Foner (eds.) *American Arrivals: Anthropology Engages the New Immigration*. Manchester: School of American Research
- Granovetter, Mark 1983. „The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited“, *Sociological Theory*, Vol. 1, pp. 201–233.
- Grečić, Vladimir. 2016. „How Can the Serbian Diaspora Contribute The Much More To The Development At Home Country“, *Glasnik srpskog geografskog društva*, No. 96, Vol. 2, str. 65–82.
- Grečić, Vladimir. 2010. *Srpska naučna dijaspora*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu
- Hoffman, Bruce. 1999. *Inside Terrorism*, London: Indigo Ireland
- Hildebrandt, Nicole and David McKenzie. 2005. „The Effect on Migration on Child Health in Mexico“, *Policy Research Working Paper*, No. 3573, World Bank, Washington DC.
- IOM 2003. *World Migration Raport 2003*, dostupno na: <https://www.iom.int/world-migration-report-2003>, pristupljeno 5.1.2019.
- IOM 2018. *World Migration Raport 2018*, dostupno na: https://www.iom.int/sites/default/files/country/docs/china/r5_world_migration_report_2018_en.pdf, pristupljeno: 5.1.2019.
- Kivisto, Peter. 2002. *Multiculturalism in a Global Society*, Blackwell Publishing
- Lin, Nan. 2004 *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge, Cambridge University Press
- Levitt, Peggy. 1998. „Social Remittances: Migration-Driven Local Level Forms of Cultural Diffusion“, *International Migration Review*, Vol. 32, No. 4, pp. 926–948.

- Ma Mung, Emmanuel. 2004. „Dispersal as a Resource“, *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, Vol. 13, No. 2/3. pp: 211–226.
- Meyer, Jean Baptist 2006. „Towards Sustainable Knowledge Diasporas: the Rationale for an Appropriate Technopolicy“, papper presented on a *Conference Diaspora Knowledge Networks*, UNESCO-ICSSD, 3–5. Octobre, Paris, dostupno na <https://issuu.com/observatoriodiasporas/docs/presentation-jb-meyer>, pristupljeno 24.9.2019.
- New World Encyclopedia* 2008. dostupno na <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Diaspora>, pristupljeno 21.9.2019.
- Portes, Alejandro, Cristina Escobar & Alexandria Walton Radford. 2007. „Immigrant Transnational Organizations and Development: A Comparative Study, in *International Migration Review*, Vol. 41, No1, 242–281.
- Predojević – Despić Jelena, Tanja Pavlov i Svetlana Milutinović. 2015. „Transnacionalni preduzetnici u Srbiji: resurs ekonomskog razvoja“ u Kostić, R, E. Čosić i B. Babić (ur.) *Migracije u funkciji razvoja*, Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbeglice
- Predojević-Despić, Jelena, Tanja Pavlov, Svetlana Milutinović & Brikena Balli (2016) „Transnational Entrepreneurs in the Western Balkans: A Comparative Study of Serbian and Albanian Migrants and Returnees“, in Nadler et al. (eds) *Return Migration and Regional Development in Europe, Mobility Against the Stream*, London: Palgrave Macmillan, pp. 111–128.
- Pries, Ludvig. 2005. „Configurations of geographic and societal spaces: a sociological proposal between ‚methodological nationalism‘ and the ‚spaces of flows‘“, *Global Networks*, Vol. 5, No. 2, pp. 167–190.
- Pries, Ludvig. 2007. „Transnationalism: Trendy Catch-all or Specific Research Programme?“, papper presentet at the *Conference on Transnationalisation and Development(s): Toward a North-South Perspective Center for Interdisciplinary Research*, Bielefeld, Germany, May 31 – June 1.
- Radonjić, Ognjen i Mirjana Bobić (2019) „Brain-drain losses – Case Studies of Serbia“, rad u pripremi
- Ragazzi, Francesco. 2008. „The concept ‚diaspora‘ and the ‚transnational social space‘“, paper presented at the Conference *Diaspora and Transnationalism: Conceptual, Theoretical and Methodological Challenges* that hold 10 – 11. April, European University Institute, Florence
- Rudolph, Susanne and James Piscatori. 1997. *Transnational Religion and Fading States*, Boulder, Co.: Westview Press
- Safran, William. 1991. „Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return“, *Diasporas*, Vol. 1, No. 1. pp. 83–99.
- Shuval, Judith. 2003, “The dynamics of Diaspora: Theoretical implications ofambiguous concepts”, in Münz, R. and R. Ohliger (ed) *Diasporas and Ethnic Migrants: Germany, Israel and Russia in Comparative Perspective*, London: Frank Cass, pp. 188–205.
- Sklair, Leslie 2001. *The Transnational Capitalist Class*, Oxford: Blackwell

- Sheffer, Gabriel. 1986. *Modern Diasporas in International Politics*, New York, Saint Martin Press
- Vertovec, Stiven. 2001. Transnational Social Formations: Towards Conceptual Cross-Fertilization, *Paper presented at the workshop on Transnational Migration: Comparative Perspectives, Princeton University*, https://www.researchgate.net/publication/240638360_Transnational_social_formation_Towards_conceptual_cross-fertilization_WPTC-01-16, pristupljeno 20.2.2016.
- Vertovec, Stiven. 2002. Transnational Networks and Skilled Labour Migrations, Paper presented at the *Conference of Ladenburger Diskurs ‚Migration‘*, Ladenburg: Gottlieb Daimley und Karl Benz-Stiftung, <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/WPTC-02-02%20Vertovec.pdf>, pristupljeno 22.2.2016.
- Vertovec, Stiven. 2003. „Migration and Other Modes of Transnationalism: Towards Conceptual Cross – Fertilization“, *The International Migration Review*, Vol. 37, No. 3. pp. 641–665.
- Westwood, S. and A. Phizacklea (2000) *Trans-nationalism and the Politics of Belonging*, London, New Yourk: Routledge
- Williams, Phil and Dimitri Vlassis. 2001. *Combating Transnational Crime: Concepts, Activities and Responses*, London: Frank Cass

Internet izvori:

- http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678, pristupljeno 25.11.2019.